

HIND JAMIYATIDA GENDER NOMUTANOSIBLIKNI SHAKLLANTIRISHDA AN’ANAVIY URF-ODATLAR VA DINIY MAROSIMLARNING O‘RNI

Xayrullayeva Iroda Faxriddinovna

PhD, o‘qituvchi

Tel: (87)250-12-31

e-mail: fahriddinovnairoda96@gmail.com

ANNOTATSIYA

Hind jamiyati o‘zining qadimiy sivilizatsiyon ildizlari, murakkab ijtimoiy tuzilmalari va xilma-xil diniy an‘analari bilan ajralib turadi. Biroq ushbu tarixiy-madaniy boylik bilan bir qatorda, gender tengsizligi masalasi ham uzoq asrlar davomida jamiyatning ajralmas muammolaridan biri bo‘lib kelmoqda. Gender tengsizligi nafaqat iqtisodiy va siyosiy omillar bilan, balki chuqur ildiz otgan an‘anaviy urf-odatlar va diniy marosimlar bilan ham bevosita bog‘liqdir.

Mazkur maqolada hind jamiyatida mavjud bo‘lgan gender tengsizligining tarixiy, ijtimoiy va madaniy ildizlari chuqur tahlil qilinadi hamda ushbu nomutanosiblikning shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatgan an‘anaviy urf-odatlar va diniy marosimlar qiyosiy yondashuv asosida o‘rganiladi. Tadqiqot jarayonida xotin-qizlarga nisbatan qo‘llanilgan majburiy ijtimoiy-amaliy tizimlar jumladan, patriarxal nazorat, sati, nikoh va bevalik bilan bog‘liq an‘anaviy cheklovlar, ijtimoiy rolni tartibga soluvchi diniy urf-odatlar ilmiy manbalar asosida tahlil etiladi. Shu bilan birga, erkaklarga xos bo‘lgan diniy marosimlar masalan, asketizm, tanani qiynashga asoslangan ruhiy poklanish amaliyotlari va boshqa marosimlarning ko‘proq ixtiyoriy xarakterga ega ekanligi ham ochib beriladi.

Shuningdek, maqolada tarixiy davrlar kesimida mazkur urf-odat va marosimlarning transformatsiyasi, ularning zamonaviy hind jamiyatidagi ta’siri ham muhokama qilinadi. Ilmiy tahlil natijasida gender tengsizligini bartaraf etishda faqat huquqiy islohotlar emas, balki madaniy va diniy stereotiplarni qayta ko‘rib chiqish zarurligi xulosasi ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: *gender tengsizligi, hind jamiyati, patriarxat, diniy marosimlar, urf-odatlar, erta nikoh, sep, jauhar, saka, thaipusam, tapasya, brahmacharya, ixtiyoriylik, madaniy stereotiplar.*

Hindiston jamiyatida gender nomutanosiblik masalasi tarixiy jarayon, diniy qarash va ijtimoiy institutlarning o‘zaro murakkab ta’siri natijasida shakllangan ko‘p qatlamli fenomen hisoblanadi. Xususan, qadimgi diniy-falsafiy va normativ

manbalar jumladan, Manusmriti matnlarida erkak va xotin-qizlarning jamiyatdagi o‘rni qat’iy belgilab berilgan. Mazkur manbaning IX bob 3-oyatida ayol hayoti erkaklar (ota, er, o‘g‘il) himoyasi ostida kechishi quyidagicha ifodalangan: **बचपन में पिता उसकी रक्षा करता है, युवावस्था में पति उसकी रक्षा करता है, और वृद्धावस्था में पुत्र उसकी रक्षा करते हैं; स्त्री कभी भी स्वतंत्र रहने योग्य नहीं मानी जाती** (*Bolaligida uni otasi himoya qiladi, yoshlik davrida eri himoya qiladi, qarilik davrida esa o‘g‘li himoya qiladi, ayol hech qachon mustaqil yashay olmaydi*)¹. Ushbu normativ qarashlar keyingi tarixiy davrlarda ham hind jamiyatining ijtimoiy ongi va amaliy institutlarida mustahkam o‘rnashib, gender rollarining an’anaviy patriarxal modelini shakllantirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan.

Mazkur kontekstda gender tengsizligi nafaqat huquqiy, iqtisodiy, tengsizlik, shuningdek, ijtimoiy-madaniy tizim sifatida shakllanganligini ta’kidlash lozim. Ayniqsa, patriarxal tizimning ustuvorligi natijasida xotin-qizlarning ijtimoiy maqomi erkaklarga nisbatan ikkinchi darajaga tushib qolgan. Bu esa an’anaviy urf-odatlar va diniy marosimlar orqali legitimatsiya qilingan.

Hind jamiyatida mavjud bo‘lgan eng keskin bahsli marosimlardan yana biri sati² hisoblanadi. Ushbu marosimga ko‘ra, beva qolgan ayol erining jasi bilan birga olovda yoqilishi kerak bo‘lgan. Sati marosimi tarixiy jihatdan diniy poklanish, oilaviy sha’n yoki ayolning eriga sadoqati sifatida talqin qilingan bo‘lsa-da, amaliyotda u ko‘pincha ijtimoiy bosim, majburlash yoki jismoniy zo‘ravonlik orqali amalga oshirilgan.

Mazkur marosim Britaniya mustamlakachiligi davri ya’ni 1829-yilda huquqiy tomonlarni taqiqlangan bo‘lsa-da³, Shimoliy Hindistonning ayrim chekka hududlarida uzoq vaqt davomida saqlanib qolgan holatlar kuzatilgan. Mustaqillikdan keyingi davrda ham Hindiston hukumati sati va unga aloqador har qanday targ‘ibot va yordamni jinoyat sifatida belgiladi.

Shunga qaramay, zamonaviy hind jamiyatida beva ayollarga nisbatan ayrim an’anaviy ijtimoiy me’yorlar saqlanib qolgan. Ular ko‘pincha oq libos kiyishga belgilangan ijtimoiy odat sifatida rioya qiladi hamda rangli kiyimlar kiyish, to‘y, turli ko‘ngilochar marosimlarida faol ishtirok etish va qayta turmush qurishi tabu hisoblanadi. Ushbu holatlar qonuniy bo‘lmasa-da, ayrim hududlarda kuchli ijtimoiy bosim orqali saqlanib qolgan an’anaviy stereotiplarning davom etayotganini ko‘rsatadi. Ushbu masalalarda hukumat aholi dunyoqarashini o‘zgartirish

¹ The laws of Manu IX | Internet Sacred Text Archive <https://share.google/5kX3dhm838dmgWyfh> (17.02.2026).

² “Sati” so‘zi sanskrit tilidan olingan bo‘lib, asl ma’nosi “pok, sadoqatli ayol” degan tushunchani anglatadi. Dastlab bu atama ma’buda Sati (hinduizm dini)ga ham tegishli bo‘lgan.

³ The Bengal Sati regulation, 1829. Act 17 of 1829. <https://share.google/cCV4rqucDNLZ5itV7> (18.02.2026).

masalasida media, ommaviy axborot vositalari orqali xotin-qizlarning jamiyatda to‘laqonli shaxs ekanligini ko‘rsatish borasida qator chotra-tadbirlar olib bormoqda⁴.

Shuningdek, jamiyatda gender nomutanosiblikni shakllantirgan muhim ijtimoiy institutlardan yana biri yosh bolalar nikohi hamda sep berish an‘analaridir. Ushbu an‘analar tarixiy ildizlari, diniy-normativ asoslari hamda ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularning evolutsiyasi hind jamiyatining patriarxal tuzilmasi bilan uzviy aloqada rivojlangan. Xususan, Manusmitri kabi normativ-huquqiy manbalarda qizlarni erta turmushga berish ijtimoiy jihatdan maqbul va hatto zarur deb talqin etilgan. Ushbu qonun manbalarida ayolning asosiy vazifasi nikoh hamda onalik bilan bog‘langan bo‘lib, uning mustaqil ijtimoiy subyekt sifatidagi roli inkor etilgan. Natijada, yosh nikohlar qizlarni ijtimoiy nazorat ostida ushlab turish va ularning jinsiy hamda reproduktiv hayotini tartibga solish vositasiga aylangan.

Yosh nikohlarning keng tarqalishiga ta’sir etuvchi muhim omillardan yana biri hind jamiyatida to‘y marosimlarining nihoyatda katta moddiy xarajatlar talab etishi ko‘rsatiladi. Shu sababli, ayrim oilalar iqtisodiy bosimni kamaytirish maqsadida farzandlarini erta yoshda, ko‘pincha bir vaqtning o‘zida nikohlash orqali umumiy xarajatlarni qisqartirishga intiladilar. Mazkur holatni tarixiy manbalar ham tasdiqlaydi. Jumladan, Mahatma Gandi o‘zining “Mening hayotim” asarida to‘y marosimlarining yuqori xarajatlari tufayli o‘zi ham akalari bilan birgalikda yoshligida nikohlab qo‘yilganini qayd etadi⁵. Bu esa iqtisodiy omillarning yosh nikohlar shakllanishidagi muhim determinantlardan biri ekanligini ko‘rsatadi.

Sep berish an‘anasining shakllanishi esa dastlab boshqa mazmunga ega bo‘lgan. Ilk davrlarda sep (stridhan) ayolga meros sifatida beriladigan mulk bo‘lib, u ayolning ma’lum darajada iqtisodiy himoyasini ta’minlagan. Biroq vaqt o‘tishi bilan ushbu jarayon o‘zining dastlabki funksiyasini yo‘qotib, kuyov tomoni tomonidan talab qilinadigan majburiy iqtisodiy to‘lov shakliga aylangan. Bu amaliyot ayniqsa o‘rta asrlar va mustamlakachilik davrida kuchayib, nikoh munosabatlarini iqtisodiy tranzaksiyaga aylantirgan. Zamonaviy davrda Hindistonda ushbu muammolarga qarshi kompleks choralar ko‘rilmoqda. Jumladan, yosh nikohlarni taqiqlovchi qonunlar, sep berishni cheklovchi normativ hujjatlar hamda ayollar ta’limini rivojlantirishga qaratilgan davlat dasturlari amalga oshirilmoqda. Shunga qaramay, an‘anaviy qadriyatlarining chuqur ildiz otganligi sababli, bu muammolarni bartaraf etish uzoq muddatli ijtimoiy transformatsiyasini talab etadi.

⁴ Xayrullayeva I.F. Filmlarda hind xotin-qizlarining jamiyat va oilada tutgan o‘rni masalasining aks etishi (hind filmlari asosida). Magistrlik dissertatsiyasi/ I. Xayrullayeva – T.: TDShU, 2022. – B. 65.

⁵ Gandi M.K. Mening hayotim (Rus tilidan Amir Fayzullo tarjimasi). – T.: O‘zbekiston, 2009. – B. 12-14.

Hindiston tarixi asosan Rajput an‘analarida uchraydigan murakkab ijtimoiy-harbiy hodisalardan biri jauhar⁶ hisoblanib, bu amaliyot urush va qamal sharoitida, qal‘a yoki shaharni dushman tomonidan egallanishi muqarrar bo‘lgan vaziyatlarda xotin-qizlar tomonidan ommaviy ravishda o‘zlarini olovda yoqish holatlari tarixiy manbalarda qayd etilgan.

Jauhar odatda harbiy mag‘lubiyatning so‘nggi bosqichida, himoya imkoniyatlari to‘liq tugagan vaziyatlarda yuzaga kelgan. Tarixiy talqinlarga ko‘ra, bu holat dushman qo‘shinlari qal‘aga kirib kelishi va xotin-qizlarning asirga olinishi ehtimoli yuqori bo‘lgan sharoitlarda “muqarrar tanlov” sifatida ko‘rsatilgan.

Ushbu amaliyot ikki asosiy tarkibiy element bilan birga amalga oshirilgan. Birinchisi, ayollarning ommaviy ravishda o‘zini olovga tashlashi bo‘lib, u jauhar deb atalgan. Ikkinchisi esa erkak jangchilarning so‘nggi, hal qiluvchi jangga kirishi va o‘limga ongli ravishda tayyor turishi bo‘lib, bu jarayon “saka” nomi bilan ifodalangan. Saka amaliyoti jangchilarning sha‘n va harbiy sadoqat tushunchalari bilan bog‘liq holda talqin qilingan.

Jauhar va saka an‘anasi asosan Rajput knyazliklari davrida Shimoliy va G‘arbiy Hindiston hududlarida keng tarqalgan. Ayniqsa, qal‘a markazlari hamda strategik ahamiyatga ega hududlarda yuz bergan uzoq muddatli qamallar jarayonida bu hodisa haqidagi rivoyatlar ko‘proq uchraydi.

Ushbu marosimdan ko‘zlangan asosiy maqsad dushman qo‘liga tushmaslik, ya‘ni asirlik va ehtimoliy tahqirlanishdan qochish orqali ijtimoiy sha‘n va “izzat” tushunchasini saqlab qolish sifatida talqin qilingan. Zamonaviy tarixshunoslikda esa jauhar hodisasi ko‘pincha harbiy zo‘ravonlik, ijtimoiy bosim va patriarxal sha‘n kodekslari bilan bog‘liq murakkab tarixiy fenomen sifatida tahlil qilinadi.

Hind jamiyatida erkaklar bilan ham bog‘liq diniy va an‘anaviy amaliyotlar murakkab tarixiy-madaniy tizimga ega bo‘lib, ular nafaqat individual e‘tiqod, balki ijtimoiy identifikatsiya va maqom shakllanishida ham muhim rol o‘ynaydi. Antropologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Hindistondagi ko‘plab ritual amaliyotlar Veda davridan boshlab shakllanib, “tapas” (ruhiy intizom va o‘zini qiynash orqali poklanish), “dharma” (axloqiy burch) va “moksha” (ruhiy ozodlik) konsepsiyalari bilan uzviy bog‘liq holda rivojlangan. Shu nuqtayi nazardan, erkaklar uchun mo‘ljallangan ko‘plab marosimlar jismoniy sinov orqali ma‘naviy yuksalishga erishish g‘oyasiga asoslanadi. Shuni e‘tiborga olish zarur-ki, hind jamiyatida erkaklar ayollardan farqli o‘laroq tanlash hamda o‘z xohish-irodalariga ko‘ra ushbu marosimlarni amalga oshiradilar.

⁶ Jauhar atamasi sanskrit va hindiy an‘analar bilan bog‘liq bo‘lib, u “olov orqali poklanish” ma‘nosida talqin qilinadi. Biroq, tarixiy kontekstda bu atama majburiy ommaviy o‘z joniga qasd qilish shakli sifatida ishlatiladi.

Tapasya hindu falsafasida eng qadimiy ruhiy amaliyotlardan biri bo‘lib, Rigveda va Upanishad matnlarida ham uning turli shakllari tilga olinadi. Zamonaviy antropologik kuzatuvlarga ko‘ra, tapasya amaliyotida ishtirok etuvchi erkaklar uzoq muddatli meditatsiya, ochlik, uyqusizlik, ekstremal harorat sharoitlarida yashash yoki statik holatda (masalan, tik turish yoki bir pozitsiyada o‘tirish) qolish kabi og‘ir jismoniy sinovlardan o‘tadilar⁷. Bu jarayonlar orqali individ “ahamkara” (ego)ni yengib, ruhiy poklanishga erishiladi deb qaraladi. Ijtimoiy jihatdan esa bunday amaliyotlar ko‘pincha diniy obro‘ va hurmatni oshiruvchi omil sifatida xizmat qiladi.

Thaipusam marosimi esa Tamil hindu an‘analarining eng yorqin ritual shakllaridan biri bo‘lib, asosan Lord Murugan (Skanda) sharafiga bag‘ishlanadi. Etnografik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ushbu marosim Janubiy Hindiston, Shri-Lanka hamda Malayziya diasporasi orasida keng tarqalgan. Ishtirokchilar “kavadi” deb ataluvchi bezakli va og‘ir konstruksiyalarni ko‘taradilar, tanalariga metall ilgak va ignalar o‘rnatadilar hamda ba‘zan til yoki yanoqlarni teshish amaliyotini bajaradilar⁸. Bu harakatlar og‘riqni ilohiy sadoqatning ifodasi sifatida qabul qilishga asoslangan bo‘lib, insonning gunohlaridan poklanishi va ilohiy marhamatga erishishini ramziy tarzda ifodalaydi.

Brahmacharya hinduizmning to‘rt asosiy hayot bosqichlaridan (ashrama) biri sifatida qaraladi va u asosan ruhiy intizom hamda jinsiy tiyilish bilan tavsiflanadi. Veda an‘anaga ko‘ra, brahmacharya davrida inson bilim olish, meditatsiya va o‘zini nazorat qilish orqali ichki energiyani jamlaydi⁹. Zamonaviy psixologik talqinlarda ushbu amaliyot o‘zini boshqarish (self-control) va kognitiv intizomni rivojlantiruvchi mexanizm sifatida ham ko‘rib chiqiladi.

Agni (olov) yurish marosimi esa Janubiy Hindiston, xususan Tamil Nadu va Karnataka shtatlarida saqlanib qolgan qadimiy ritual amaliyotlardan biridir. Etnografik ma‘lumotlarga ko‘ra, bu marosimda ishtirokchilar 7–21 kun davomida qat‘iy ro‘za, ibodat va ruhiy tayyorgarlikdan so‘ng muqaddas olov yoki qizdirilgan ko‘mir cho‘g‘i ustidan yalangoyoq yuradilar. Marosimda ayol va erkak qatnashishi mumkin bo‘lib, odatda ma‘lum tayyorgarlik bosqichlari ya‘ni, bir necha kun yoki haftalab och yurish, jismoniy va ruhiy tomonlama o‘zini tayyorlash ishlari amalga oshiriladi¹⁰.

⁷ Mathur P. What is Tapasya? – The Spiritual Bee <https://share.google/umCwkU9nxCLgH89X6> (15.04.2026).

⁸ Javier A.G. They do what: A cultural encyclopedia of extraordinary and exotic customs from around the world. – Elektron books, 2014. – P. 387.

⁹ Lochtefeld J. Brahmacharya. The illustrated encyclopedia of Hinduism. Vol. 1, 2023. – P. 120.

¹⁰ Pankratz L. Fire walking and the persistence of charalatlans. – Elektron article, 1998. – P. 291-298.

Gender nuqtayi nazaridan qaralganda, agni yurish marosimida erkaklar ko‘proq faol ishtirokchi sifatida namoyon bo‘ladi, ayollar esa ayrim hududlarda cheklangan yoki ikkilamchi rolni bajaradi. Bu holat marosimning ijtimoiy tuzilmasida erkaklarning jismoniy chidamlilik va ruhiy kuch timsoli sifatida talqin qilinishini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ba’zi hududlarda ayollar ham ushbu marosimda qatnashib, e’tiqod va sadoqatni namoyon etish imkoniyatiga ega bo‘lib bormoqda, bu esa zamonaviy ijtimoiy o‘zgarishlarning aksidir.

Zamonaviy jamiyatda agni yurish marosimi o‘zining diniy va madaniy ahamiyatini saqlab qolgan holda, antropologik va psixologik jihatdan ham qiziqish uyg‘otmoqda. Tadqiqotchilar ushbu hodisani kollektiv e’tiqod, trans holati va psixofiziologik adaptatsiya nuqtai nazaridan tahlil qilmoqda. Ayrim ilmiy izohlar bu marosimni ishtirokchilarning kuchli ruhiy tayyorgarligi, og‘riqni sezish chegarasining vaqtincha pasayishi va qisqa vaqtli kontakt tufayli teri kuyishining oldini olish bilan izohlaydi.

Hindistondagi erkaklar bilan bog‘liq diniy amaliyotlar faqat individual e’tiqod emas, balki ijtimoiy legitimatsiya, diniy obro‘ va madaniy identitetni shakllantiruvchi murakkab tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu ritual tizimlar antropologik jihatdan qaralganda, inson tanasi va ruhining o‘zaro munosabatini diniy-ma’naviy kontekstda ifodalovchi ijtimoiy mexanizm sifatida talqin qilinadi.

XULOSA

Qiyosiy tahlilga ko‘ra, xotin-qizlarga nisbatan qo‘llanilgan urf-odat vamarosimlar asosan cheklash, izolyatsiya va iqtisodiy qaramlikni kuchaytirishga xizmat qilgan bo‘lsa, erkaklarga oid amaliyotlar sinov, chidamlilik va ijtimoiy idealga moslashish funksiyasini bajargan, ya’ni, gender tizimi ikki turli yo‘nalishda ishlagan bo‘lib, ayollar uchun passivlik va nazorat, erkaklar uchun esa faollik va jismoniy-ruhiy sinov hisoblangan. Ushbu jarayonda shunisi ahamiyatga molik hisoblanib, aksariyat urf-odatlar xotin-qizlar uchun majburiyat hisoblansa, erkaklar uchun esa tanlov hisoblanadi.

Shu bilan birga, bu ikki yo‘nalish bir-birini to‘ldiruvchi mexanizm sifatida gender iyerarxiyasini mustahkamlab kelgan. Ayolning cheklanishi erkakning ijtimoiy ustunligini legitimlashtirgan bo‘lsa, erkakning og‘ir sinovlari uning “ijtimoiy yetakchi” rolini asoslagan. Natijada gender nomutanosiblik faqat bir jinsga nisbatan diskriminatsiya emas, balki butun ijtimoiy tizimning struktural xususiyati sifatida shakllangan.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. The laws of Manu IX | Internet Sacred Text Archive
<https://share.google/5kX3dhm838dmgWyfh> (17.02.2026).
2. “Sati” so‘zi sanskrit tilidan olingan bo‘lib, asl ma‘nosi “pok, sadoqatli ayol” degan tushunchani anglatadi. Dastlab bu atama ma‘buda Sati (hinduizm dini) ga ham tegishli bo‘lgan.
3. The Bengal Sati regulation, 1829. Act 17 of 1829.
<https://share.google/cCV4rqucDNLZ5itV7> (18.02.2026).
4. Xayrullayeva I.F. Filmlarda hind xotin-qizlarining jamiyat va oilada tutgan o‘rni masalasining aks etishi (hind filmlari asosida). Magistrlik dissertatsiyasi/ I. Xayrullayeva – T.: TDSHU, 2022. – 134 b.
5. Gandi M.K. Mening hayotim (Rus tilidan Amir Fayzullo tarjimasi). – T.: O‘zbekiston, 2009. – 256 b.
6. Jauhar atamasi sanskrit va hindiy an‘analar bilan bog‘liq bo‘lib, u “olov orqali poklanish” ma‘nosida talqin qilinadi. Biroq, tarixiy kontekstda bu atama majburiy ommaviy o‘z joniga qasd qilish shakli sifatida ishlatiladi.
7. Mathur P. What is Tapasya? – The Spiritual Bee
<https://share.google/umCwkU9nxCLgH89X6> (15.04.2026).
8. Javier A.G. They do what: A cultural encyclopedia of extraordinary and exotic customs from around the world. – Elektron books, 2014. – P. 387.
9. Xayrullayeva I.F. XX asr o‘rtalari – XXI asr boshlarida Hindistonda xotin-qizlar ta‘limining mintaqaviy xususiyatlari. Dissertatsiya / I. Xayrullayeva. – T.: TDSHU, 2025. – 176 b.
10. Lochtefeld J. Brahmacharya. The illustrated encyclopedia of Hinduism. Vol. 1, 2023. – P. 120.
11. Pankratz L. Fire walking and the persistence of charalantans. – Elektron article, 1998. – P. 291-298.